

*В. В. Олійник,
к. пед. н., докторант, ДВНЗ "Університет менеджменту освіти"*

ПЕРСПЕКТИВИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

V. Oleinik,
Ph.D. in education, doctoral, University Education Management

FUTURE DEVELOPMENT PUBLIC ADMINISTRATION POSTGRADUATE EDUCATION
IN UKRAINE

У статті досліджено особливості розвитку післядипломної та бізнес-освіти в контексті модернізації її структури на засадах утворення єдиного Європейського простору вищої освіти. Обґрунтовано важливість державного управління в забезпеченні попиту на підвищення якісних параметрів кваліфікації практичних працівників через взаємозв'язок економічних мотивів людей та держави, який полягає у сприянні поліпшенню відносин людини до свого економічного становища й оточення, ліквідації різних матеріальних й духовних дефіцитів, "вузьких місць" в особистому споживанні, а також у забезпеченні насичення попиту і зростанні якості навчання в системі післядипломної освіти.

This paper investigates the features of postgraduate and business education in the context of the modernization of its structure on the basis of the single European Higher Education Area. Proved the importance of governance to ensure increasing demand for quality parameters qualifications of practitioners through the relationship of economic motives of people and the state, which is to promote the improvement of human relations to their economic situation and environment, elimination of various material and spiritual deficits, "bottlenecks" in private consumption and to ensure the saturation of demand and increase the quality of training of postgraduate education.

Ключові слова: Вищий навчальний заклад, диверсифікація, державне управління, післядипломна освіта, якість.

Key words: higher education institutions, diversification, public administration, postgraduate education quality.

ВСТУП

Освіта в XXI ст. стає важливим чинником реалізації соціально-економічних цілей суспільства. Україна має досвід жорсткого адміністративного управління освітньою сферою в умовах планової економіки. Але динаміка глобалізаційних процесів, формування елементів економіки знань і європейського освітнього простору вимагають модернізації системи післядипломної освіти та перегляду меж, форм і методів державного регулювання цієї стратегічно важливої сфери.

Модернізація післядипломної освіти, яка визначена імперативом сучасної державної освітньої політики України, здійснюється в умовах ринку. Ринкові відносини поступово проникають в освітню сферу, визначають напрями і форми діяльності навчальних закладів післядипломної освіти, орієнтують їх на потреби споживачів і диверсифікацію джерел фінансування, загострюють конкуренцію як між навчальними закладами, що надають громадянам навчальні послуги з підвищення рівня освіти, так і між кваліфікованими кадрами високого рівня професіоналізму та культури на ринку праці.

Окремі загальні аспекти державного управління, проблеми їх розвитку, сучасний стан функціонування системи післядипломної освіти в умовах модернізації досліджують Жебровський Б., Живодьор В., Клепко С., Корженко В., Майборода В., Майборода С., Медведєв І., Медведєв А.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Визначити тенденції розвитку післядипломної і бізнес-освіти в Україні, які є одним з напрямів удосконалення функціонування загальнонаціональної системи професійної підготовки як об'єкту державного управління.

РЕЗУЛЬТАТИ

Поступове формування базових елементів економіки знань актуалізувало проблему формування системи неперервної освіти. Здатність до постійного навчання та отримання нових знань є найважливішим показником конкурентоспроможності індивіда на ринку праці. В Європейському контексті концепція освіти впродовж усього життя передбачає формування суспільства, яке навчається. Отримання освіти протягом усього життя (lifelong learning) на масо-

вому рівні являється одним з пріоритетів європейської освітньої політики.

Про систему неперервної освіти йдеться в документах Євросоюзу, пов'язаних з проблемою розвитку освіти в Європі і створення "Європи знань" [2]. Заключне комюніке зборів спостерігачів за Болонським процесом у Празі 2001 р. підкреслило важливість навчання впродовж життя як основного елементу Європейського простору вищої освіти [6]. У документі Європейської Комісії дається таке визначення терміну "навчання впродовж життя": "Вся діяльність з навчання, здійснювана протягом життя, з метою вдосконалення знань, умінь і компетенцій як в інтересах особистісного, громадянського і соціального розвитку, а також /або для отримання роботи" [6].

У тих країнах, де найвищий рівень сучасних технологічних укладів, наприклад, у США навчається до 60% дорослого населення, а в ФРН — до 40% [5]. Тобто освіта впродовж всього життя — це вимога розвитку вищих технологічних укладів формування знанневої економіки.

Якщо здобуття вищої освіти можна розглядати як потужний інструмент довгострокової стратегії підготовки кадрів і розвитку людських ресурсів, то різноманітні програм навчання протягом життя (формальні й неформальні структури навчання і підготовки) є інструментом вирішення короткострокових завдань, який здійснює оперативне "підстроювання" кваліфікацій до мінливих умов ринку праці. Критеріями функціонування кожної підсистеми є максимальна конкурентоздатність кадрів і відповідність їх вимогам ринку праці.

Первинною називають освіту та професійну підготовку, що людина здобуває до виходу на ринок праці, а освіта, здобута протягом трудового життя, — це освіта дорослого населення. Можна погодитись, що межу між цими двома складовими визначають початком трудової діяльності, а не віком людини і не тривалістю навчання [1]. Отже, коли мова йде про освіту впродовж життя, доцільно вживати поняття "освіта дорослого населення", або у випадку здобуття другої вищої освіти — "піддипломна освіта".

Зважаючи на те, що освіта є найважливішим чинником примноження людського капіталу, освіта дорослого населення на державному рівні повинна розглядатись як визначальний соціальний інститут. Діяльність цього інституту забезпечує вирішення важливих соціальних, економічних, політичних, освітніх, морально-виховних проблем сучасного суспільства.

Піддипломна освіта здійснюється ВНЗ післядипломної освіти або структурними підрозділами ВНЗ відповідного рівня акредитації, в тому числі на підставі укладених договорів. Згідно з п. 1 ст. 48 Закону України "Про освіту" до закладів післядипломної освіти, зокрема, належать:

- академії, інститути (центри) підвищення кваліфікації, перепідготовки, вдосконалення, навчально-курсів комбінації;
- підрозділи ВНЗ (філіали, факультети, відділення та інші).

Щороку в Україні в 560 закладах та підрозділах післядипломної освіти здійснюють перепідготовку (перекваліфікацію) більш як 30 тис. спеціалістів з вищою освітою та підвищення кваліфікації — близько 300 тис. фахівців [5]. Другу вищу освіту в Україні станом на 2011/12 н.р. здобувало понад 24,5 тис осіб [4].

Сьогодні в Україні понад 560 закладів післядипломної освіти. З них 20% становлять заклади недержавної форми власності, на які припадає лише 4—5% загального контингенту слухачів системи післядипломної освіти. Середньорічний контингент слухачів становить 330 тисяч осіб, серед яких 300 тисяч — підвищують кваліфікацію, 30 тисяч — отримують другу вищу освіту через перепідготовку. Зменшення обсягів підвищення кваліфікації фахівців пояснюється тим,

що основним замовником цього навчання були галузі, які нині майже не фінансуються і не мають змоги постійно відправляти своїх працівників на підвищення кваліфікації.

У цілому кількість закладів післядипломної освіти зростає, зменшення таких закладів, підпорядкованих органам виконавчої влади, компенсувалось створенням приватних закладів післядипломної освіти. Останнім часом змінилась структура навчальних закладів післядипломної освіти. Понад 200 їх діють при ВНЗ, зменшилась кількість дрібних навчальних закладів та підрозділів післядипломної освіти, що сприяє вдосконаленню як кадрового, так і навчально-методичного забезпечення системи післядипломної освіти. Статистики щодо того, скільки людей мають дві (і більше) вищі освіти, немає. В Україні функціонують і післядипломні ВНЗ (університети та інститути), які дістали ліцензії і відкривають факультети чи відділення другої освіти, вони виконують освітньо-професійну програму, проходять державну атестацію. У них різні терміни навчання, зміст і програми. Здобувають другу вищу освіту за кошти юридичних і фізичних осіб; випадків, коли її оплачує держава, небагато. За гроші держави людина може навчатися, зокрема, в тому випадку, якщо вона втратила роботу й стала на облік у центрі зайнятості.

Можна вважати, що вибір спеціальності за другою вищою освітою детермінується ситуацією на регіональному ринку праці. І якщо до 2005 року популярними були економічні та юридичні спеціальності, то сьогодні зростає зацікавленість інженерними та спеціальностями інформаційно-комп'ютерних технологій. Популярність гуманітарних спеціальностей, зокрема психологія, соціологія має тенденцію до скорочення. Так, у Дніпропетровську чимало дипломованих фахівців хочуть стати інженерами-металургами, у Донецьку — інженерами вугільної промисловості, для Києва найактуальніші професії, пов'язані з комп'ютерними технологіями. Серед людей, які бажають здобути другу вищу освіту можна виділити найбільш численну групу — це керівники різних рівнів. Наприклад, навчання в Університеті менеджменту освіти НАПН України запроваджено навчання саме керівників освітніх установ, керівників НЗ різних типів.

Освіта дорослого населення, з одного боку, ставить коло серйозних завдань перед навчальними закладами, а, з другого, — відкриває широкі можливості для активізації підприємницької функції ВНЗ. Підприємництво у сфері освіти дорослого населення ВНЗ можуть реалізовувати в межах традиційної післядипломної освіти за такими напрямками: надання другої вищої освіти; робота з корпоративними клієнтами; робота з фізичними особами.

Для вирішення проблем, які мають місце в системі післядипломної освіти, необхідно: створити в кожній галузі чітку систему післядипломної освіти з відповідною системою управління і координації, наукової і науково-методичної підтримки, нормативно-правового і матеріально-технічного забезпечення. Тому держава повинна забезпечити напрацювання нормативних і піднормативних актів, які ув'язували б систему неперервної освіти із прогнозованою динамікою ринку праці.

В Україні навчання впродовж життя повинне перш за все допомогти громадянам адаптуватися до змін в економіці і суспільстві, сприяти розвитку інноваційної культури. Адже основна частина працездатного населення здобула освіту за зовсім іншої економічної системи, далеко не всі люди (насамперед 35—45-річні) змогли адаптуватись до нових умов. Це є суттєвою причиною безробіття. Включення цих людей в економічну діяльність можливе за умови додаткового навчання, підвищення кваліфікації чи перекваліфікації. Держава повинна вжити заходів щодо збільшення рівня доступності освіти для економічно активного населення, сформувати систему тренінгів, курсів, які орієнтували б спеціалістів на відкриття власної справи, на самозайнятність.

Як окремих напрям освітніх послуг в Україні сформувалась бізнес-освіта як освітня діяльність на платній основі з підготовки спеціалістів і керівників компаній з управління бізнесом. Отримання ступеня MBA можна розглядати як приватний випадок інвестицій в людський капітал.

Виникнення бізнес-освіти стало відповіддю на виклики ринкового середовища, яке динамічно розвивалось. На початок 90-х років економічні факультети існуючих ВНЗ почали готувати студентів з орієнтацією на нові господарські відносини, проте на ринку освітніх послуг, який переживав період становлення, з'явилась нова незаповнена ніша — необхідність оперативної і якісної підготовки управлінців-практиків, здатних оперативно адаптуватись до ринкових умов й ефективно діяти в підприємницькому середовищі. Це стосувалось насамперед людей, які вже мали вищу освіту і певний досвід управлінської діяльності, але їхні професійні навички, як і світогляд, були сформовані за адміністративної економіки. Саме вони найбільше потребували знань і навиків ведення економічної діяльності в нових умовах, і були готовими платити за їх отримання. Відповідно ця ринкова ніша не могла залишатись порожньою, тим більше, світова практика виробила дієвий механізм підготовки менеджерів для ринкової економіки, — це бізнес-освіта.

Головні цілі бізнес-освіти полягають у передачі професійних знань про ринок, вироблення вмінь і підприємницьких навиків, формування особистісних якостей, життєвої позиції та світогляду менеджерів. Актуальність бізнес-освіти привела до формування нового типу навчальних закладів — бізнес-шкіл. Ці навчальні заклади пропонують освітні послуги в галузі бізнес-адміністрування (MBA), організації та управління виробництвом у всіх сферах діяльності. Навчальні програми таких шкіл спрямовані на практичні аспекти управління і меншою мірою концентрують увагу на теоретичних знаннях. Через сучасну бізнес-освіту пролягає шлях до успіху будь-яких підприємств і організацій в їх економічному розвитку. Як сказав один англійський спеціаліст: "MBA — це двері, які необхідно відкрити сьогодні, щоб потрапити у завтрашній день менеджменту".

Погоджуємось з думкою В. Заболотного, що програми MBA — це післядипломний рівень бізнес-освіти із загального менеджменту і управління бізнесом, що має забезпечувати формування високопрофесійних менеджерів-практиків, особистісний розвиток студентів, кар'єрне зростання та відповідати високим інтелектуальним і академічним стандартам вищої освіти [3]. Однак в умовах економіки знань, на нашу думку, слід акцентувати увагу на навчанні технологіям здобуття і примноження нових знань та їх застосування в практичній діяльності.

Розвиток бізнес-освіти в Україні був зумовлений такими обставинами:

- необхідність задоволення потреб підприємств і організацій різних форм власності в якісних освітніх послугах, потрібних менеджерам і підприємцям, орієнтованим на особисту ініціативу, ринкові умови господарювання;

- відставання системи вищої освіти від швидких темпів розвитку бізнес-середовища в силу притаманних їй фундаментальності і певної інертності;

- посилення прагматичного підходу до освіти зі сторони студентів;

- потреба в регулярному оновленні знань і вдосконаленні навиків спеціалістів практично усіх напрямів, управлінців різних рівнів і секторів підприємництва;

- потреба реально побачити той чи інший теоретичний аспект в дії, що вкрай необхідне для здобуття добрих практичних навичок, яких найчастіше вимагають при підборі кадрів;

- не всі аспекти ведення бізнесу, які входять у процес господарської діяльності підприємств у реальному середо-

вищі, розроблені в системі академічної освіти в рамках тієї чи іншої дисципліни;

- необхідність виховання населення в дусі підприємливості й інноваційної діяльності;

- необхідність освоєння нових форм і методів навчання, орієнтованих на формування лідерських якостей;

- необхідність надання студентам і спеціалістам найсучаснішої інформації для успішного працевлаштування чи підвищення адаптивності.

Основним критерієм успішності функціонування бізнес-школи є кар'єра та фінансові успіхи її випускників. В якості джерела, що визначає необхідний рівень фундаментальності навчання, виступає не стільки навчальний заклад, скільки реальний споживач освітніх послуг. Бізнес-освіта дає унікальні можливості розвитку лідерських здібностей, інтуїтивного відчуття ситуації, вміння знаходити рішення в будь-яких, на перший погляд, безвихідних ситуаціях.

Зараз в Україні досить широка пропозиція бізнес-освіти різноманітних авторських програм та тренінгів. Проте ступінь MBA в її класичному (максимально наближеному до західних стандартів і національних особливостей) варіанті надають: Міжнародний інститут менеджменту (MIM), Київ; Міжнародний інститут бізнесу (MIB), Київ; "Києво-Могилянська бізнес-школа" (КМБШ); Львівський інститут менеджменту (ЛІМ); Дніпропетровський університет економіки і права (ДУЕП).

На думку багатьох експертів, розуміння й бачення бізнес-освіти розпочинається саме з розуміння її відмінності від освіти економічної. Ця відмінність є умовою утвердження статусу бізнес-освіти в нашому суспільстві.

На відміну від економічної освіти, яка дає розуміння законів ведення господарювання, бізнес-освіта виробляє навички й формує прагнення отримання прибутку в рамках певної економічної діяльності. Серед основних характеристик бізнес-освіти, які відрізняють її від економічної освіти, виділено такі:

- прикладний аспект бізнес-освіти — наголос на практичному застосуванні набутих знань;

- післядипломний рівень: бізнес-освіту можна розглядати як сегмент освіти для дорослих;

- недержавний характер (недержавна форма власності, недержавні джерела фінансування);

- найбільш глобалізований сектор освіти;

- найбільш високоприбутковий вид освітньої діяльності;

- орієнтація на практичні запити бізнес-середовища.

Вартість навчання за програмами MBA на 2011—2012 рр. складала 34 500 грн. (зросла на 9,5% порівняно з попереднім роком). Найбільша стаття витрат, яка закладається у вартість навчання — це оплата праці викладацького персоналу (тренерів).

Програма MBA не універсальна і її зміст може відрізнятися в залежності від концепції програми, якої дотримується заклад освіти, що пропонує цей освітній продукт на ринку. В Україні представлені як класичні програми MBA (Міжнародний інститут менеджменту), так і порівняно нового характеру (Києво-Могилянська бізнес-школа).

Більшість програм MBA в Україні включають набір академічних предметів з фінансів, менеджменту, маркетингу, а також неакадемічних, спрямованих на розвиток особистісних якостей слухача таких, як комунікативні навички, міжособистісні відносини і керування кар'єрою.

Слухачі програми MBA представляють різні рівні українського бізнесу: 20% — керівники вищого рівня управління, 60% — керівники середньої ланки управління, 25% — власники компаній. Тривалість навчання — 2 роки на вечірній або дистанційно-модульній програмі.

Для того, щоб стати слухачем бізнес-школи, необхідно мати вищу освіту (кваліфікаційний рівень спеціаліст, магістр), 2—3 роки управлінського досвіду і пройти співбесіду (практично відсутні випадки, щоб хтось не пройшов співбесіду), вона скоріше служить орієнтиром для викладачів, який дозволяє оцінити стартовий рівень аудиторії в цілому.

Для того, щоб стати слухачем бізнес-школи, необхідно мати вищу освіту (кваліфікаційний рівень спеціаліст, магістр), 2—3 роки управлінського досвіду і пройти співбесіду (практично відсутні випадки, щоб хтось не пройшов співбесіду), вона скоріше служить орієнтиром для викладачів, який дозволяє оцінити стартовий рівень аудиторії в цілому.

Про якість бізнес-програм можна було б судити за рівнем заробітної плати випускників, проте в Україні така інформація, як правило, недоступна і, крім того, спостерігається регіональна диференціація в оплаті праці.

До позитивних аспектів БШ можна віднести наступне: відносно низька вартість програм MBA порівняно з іншими країнами (вартість вітчизняних програм рідко коли перевищує 15 тис. дол. за курс навчання, а західних — до 100 тис. дол.); орієнтація на конкретну ціль; надання клієнтам освітніх послуг через інтенсивні тематичні курси, семінари, школи; українські БШ адаптують міжнародний досвід до специфіки внутрішнього ринку (в ідеалі студент має отримати ступінь MBA там, де він планує працювати).

Недоліками українських бізнес-шкіл можна вважати: відсутність у групах іноземців, що позбавляє можливості українських студентів заводити нові корисні знайомства, обмінюватися кар'єрним та культурним досвідом ведення бізнесу в різних країнах; ще не сформувалася культура залучення висококваліфікованих викладачів-практиків, бізнес-аналітиків та експертів; висока вартість навчання, яка часто не під силу українцям і нерозвинена система кредитування навчання; низький рівень конкурсу при вступі, вступні тести не переслідують цілі "відсіяти" когось з слухачів; відсутність у більшості бізнес-шкіл акредитації.

Сьогодні вітчизняні бізнес-школи виявляють зацікавленість в отриманні міжнародних акредитацій. Наприклад, MIM-Київ успішно пройшов стратегічний аудит відповідно до вимог EQUIS [3].

На нашу думку, державна акредитація програм MBA, як це є в Росії з 1999 року, не потрібна, бо оцінити відповідність змісту MBA реаліям сучасного бізнес-середовища можуть лише професійні менеджери, підприємці, тобто роботодавці. Програми MBA можуть бути предметом громадської, професійної, незалежної акредитації в рамках Української асоціації з розвитку менеджменту та бізнес-освіти. Підготовка економістів, менеджерів, маркетологів у системі бізнес-освіти може стати альтернативою їх підготовки у ВНЗ. Якщо людина, маючи базову технічну чи гуманітарну освіту, в разі потреби зможе в бізнес-школі отримати необхідні знання і вміння, то вона не буде йти вчитись на економіста чи менеджера, знаючи про значне перевищення таких спеціалістів на ринку праці. Таким чином, бізнес-школи зможуть "розвантажити" економічні факультети ВНЗ, яких звинувачують у "перевиробництві" спеціалістів економічних спеціальностей.

Заклади бізнес-освіти мають пропонувати різним категоріям професіоналів найрізноманітніший спектр послуг, програми від класичної чотири або п'ятирічної вищої освіти до двотижневих курсів підвищення кваліфікації конкретного спрямування. Зарубіжний досвід та важливість значення бізнес-освіти для успішного розвитку ринкових відносин показують необхідність віднести до бізнес-освіти наступні складові: бакалаврські програми; післядипломну освіту з отриманням ступеня — MBA; післядипломну освіту без отримання ступеня — тренінги і короткотермінові програми. Усі три напрями є важливими і потребують розвитку. Так,

якщо тренінги та курси матимуть більший ефект в короткотерміновому періоді, то програми MBA і бакалаврські — на дальшу перспективу.

ВИСНОВКИ

Таким чином, у суспільстві, заснованому на знаннях, сектор освітніх послуг, пов'язаний із післядипломною освітою, є перспективним, але в Україні ще недостатньо розвиненим як у кількісному, так і якісному аспектах. Більшість ВНЗ IV рівня акредитації, реагуючи на зростаючий попит на цьому сегменті ринку освітніх послуг, створили підрозділи післядипломної освіти. Проте для того, щоб підвищити ефективність післядипломної освіти, зробити її інструментом підвищення конкурентоспроможності фахівців на ринку праці необхідний комплекс державних заходів. Освіта впродовж всього життя повинна отримати визнання як одна із головних компонент стратегії розвитку освіти на перспективу.

Література:

1. Грішнова О. Освіта — головний чинник економічного і соціального розвитку України / Грішнова О., Заклекта О. // Вісник Тернопільської академії народного господарства. — 2003. — № 5—2. — С. 17.
2. Животовская И.Г. Европейская система образования в условиях глобализации / И.Г. Животовская // Экономика образования. — 2003. — № 4. — С. 24—33.
3. Заболотний В. Забезпечення якості програм MBA та бізнес-освіти в Україні / Володимир Заболотний // Синергія. — 2004. — № 3 (10). — С. 28.
4. Мірошніченко О. Механізми взаємодії системи освіти і роботодавців в підготовці професійних кадрів для ринку праці [Електронний ресурс] / О. Мірошніченко // Офіц. сайт Конфедерації роботодавців України: Прес — центр. Виступи, коментарі. — Режим доступу: <http://www.confueu.org/ua/presscentre/comments/237.html>
5. Нянь Кай Лю. Академічний рейтинг університетів світу (Джерело: Higher Education in Europe. — Vol. XXX. — 2005. — № 2. Пер. з англ. З.І. Роман) / Нянь Кай Лю, Ін Чень // Вища школа. — 2006. — № 5—6. — С. 67—77.
6. Тимошенко З.І. Болонський процес в дії: словник-довідник основ. термінів і понять з орг. навч. процесу у вищ. навч. закл. / З.І. Тимошенко, О.І. Тимошенко. — К.: Видавництво Європ. ун-т, 2006. — С. 39.

References:

1. Hrishnova, O. and Zaklekta, O. (2003), "Education — a factor of economic and social development of Ukraine", *Visnyk Ternopil's'koi akademii narodnoho hospodarstva*, vol. 5-2, pp. 17.
 2. Zhivotovskaja, I.G. (2003), "The European system of education in the context of globalization", *Jekonomika obrazovanija*, vol. 4, pp. 24—33.
 3. Zabolotnyj, V. (2004), "Ensuring the quality of MBA programs and business education in Ukraine", *Synerhiia*, vol. 3 (10), p. 28.
 4. Miroshnychenko, O. "Mechanisms of interaction between education and employers to prepare professionals for the labor market", *Ofits. sajт Konfederatsii robotodavtsiv Ukrainy: Press — tsentr. Vystupy, komentari*, [Online], available at: <http://www.confueu.org/ua/presscentre/comments/237.html>
 5. Nian Kaj Liu, (2006), "Academic Ranking of World Universities", *Vyscha shkola*, vol. 5—6, pp. 67—77.
 6. Tymoshenko, Z.I. and Tymoshenko, O.I. (2006), *Bolons'kyj protses v dii: slovnyk-dovidnyk osnov. terminiv i poniat' z orh. navch. protsesu u vysch. navch. zakl.* [Bologna Process in Action: Dictionary bases. terms and concepts of Org. teach. process at high. teach. bookmark], *Vydavnytstvo Yevrop. un-t, Kyiv, Ukraine.*
- Стаття надійшла до редакції 23.05.2014 р.*